

Т. Й. БАНДУРА

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ДЕТАЛІ В ПОЕТИКАЛЬНІЙ СИСТЕМІ
ЛІРИЧНОГО НАРАТИВУ ЗБІРКИ Я. ЩОГОЛЕВА «ВОРСКЛО»

Стаття присвячена дослідженню своєрідності художньої деталі в ліричному тексті. Визначається роль поетичної деталі у творенні ліричного характеру.

Ключові слова: ліричний сюжет, ліричний характер, наратив, поетика, художня деталь.

Останнім часом увага українських літературознавців звернена до специфіки й функціональності художньої деталі. Така загострена зацікавленість зумовлена насамперед надзвичайно активною художньою позицією цього структурного елемента тексту. Але критичний зір в основному фокусувався на специфіці поетичної деталі прозового твору. Ґрунтовно досліджували художню деталь в прозовому творі Т.Аврахов, Г.Гримич, І.Приходько, Ю.Кузнецов, В.Святовець, М.Хороб, І.Христенко та ін. Що ж до лірики, то тут немає чіткої, концептуальної системи теоретичного осмислення функціональної заданості художньої деталі.

Метою нашої розвідки є з'ясування природи та поліфункціональності художньої деталі, зокрема характеротворчої її заданості, в ліричному творі. Адже у видатного майстра поезії деталь успішно реалізує часом найскладніші структурно-композиційні, характерологічні завдання, а поєднання деталей виступає своєрідним ідейно-пафосним центром, організовує думку, наснажує підтекст. Досконале з цього приводу висловлювання В. Святовця про велич художньої деталі: «Рідкісне вміння через виразну, соковиту художню деталь передати своє бачення навколишнього світу прирівнювалося до справжнього таланту» [4, 3]. Усе це ставить перед нами складні, відповідальні завдання наукового осмислення деталі саме як активно діючого компонента художньої

цілісності. Насамперед – у плані термінологічної дефініції аспектів конкретних дій художньої деталі.

Тим часом у науковому обігу, крім традиційно відзначуваних портретної, пейзажної деталі, містких подробиць інтер'єру, – тільки зрідка вказують на сюжетну, наскрізну деталь у поетичному творі. У подальшому розгляді конкретних ліричних творів або їх частин, означуючи різновиди художніх деталей за їх основним функціональним призначенням, покажемо, якою багатого, новаторською в самих основах і надзвичайно продуктивною в реальних наслідках була творча винахідливість поета.

Характерною рисою віршів Щоголева є проникливий ліризм, а також точність у відтворенні деталей. Так, у вірші «Неня», після стислого опису – малюнка, своєрідної заставки вірша, де зображено, як стара жінка поле на городі зілля, а на зіллі заснула її дочка Маруся, «чорнобрива і вродлива», починається довгий, емоційно насичений монолог старої жінки. Жінка вболіває, що швидко мине час, її донька виросте, вийде заміж і, так само, як і вона, колись вродлива і життєрадісна, під тягарем важких умов і відсталого селянського родинного побуту змарніє, завчасу постаріє, стане бабусею. У монологі старої жінки, зверненому до сплячої доньки, для створення відповідного настрою у читача, поет використовує сюжетотворчі деталі-звертання народнопоетичного характеру: «спи, моя голубко», «моя дитино»; «горечко», «годочки»; «їстимуть тебе зовиці, їстиме свекрухи», «злиднів повно» [5, 67] тощо. Ці поетикальні конструкції інтимізують монолог, лірично забарвлюють твір. Закінчуючи вірш, поет знову звертається до початкового малюнка, обрамлює ним все раніш сказане: «А вродлива чорнобрива спить собі й не чує» [5, 67]. Маємо приклад кільцевої деталі, направленої увиразнити об'єкт, на який спрямована мова й почуття.

Поет-Щоголів відходить від романтичної поезії 30 – 40-х років, зокрема від її абстрактної символіки, що властива була ще в якійсь мірі його окремим раннім творам. Розпочавши вірш «Косарі» пейзажним малюнком, поет далі дав майстерний опис процесу праці, зосереджує увагу

на окремих її деталях, з етнографічною точністю випишує назви трудових знарядь. Митець прагне максимально повно відтворити процеси праці, в даному випадку косіння. Спочатку він немовби вводить нас в атмосферу праці, називаючи знаряддя і предмети, необхідні при даній роботі, вклинює в нарацію чіткі зорові деталі: бруски, клепала, далі змальовує підготовку до праці – «гострим коси»; називає специфічні прийоми при косінні – «в ручку йдем», «пройдем гони» тощо. Допомагає поетові в змалюванні косіння також винос в ударні рядки строф вірша таких моторово-зорових образів, створених дієсловами, як: «Не проб'єм», «Ми все йдем», «Потягніть», а також патетичні звертання— «Нуте ж, нуте, косарі» [5, 67] тощо.

Настанова на максимально точне змалюванні процесу праці косарів відбилася і на характері пейзажу в цьому вірші. Для пейзажу тут властиві лаконізм, економія вислову і виразність картини. Прибичник детального барвистого пейзажу, тут Щоголів дає не розгорнені картини, а лише окремі пейзажні деталі-штрихи: «ще роса з житів не спала», «а жита, як очерети», «жовте жито переспіло», «день заходе, сонце сяде», «на покоси опали роси» [5, 67]. Причому ці пейзажні деталі невіддільні від процесу праці, підкреслюють здебільшого ті чи інші якості жита, яке косять косарі.

Вчений-літературознавець А.Погрібний звертає увагу на високій ідейній наснаженості поезії Я. Щоголева: «Не можна не відзначити таких цінних якостей вірша «Косарі», як загальний оптимістичний тон – радісний настрій гуртової праці, насолода трудовим буттям» [3, 83]. Опоетизування праці, романтично-піднесене змалювання трудового процесу Щоголевым йде тут від народного, народно-пісенного розуміння праці. У вірші яскраво видно одну з характерних особливостей реалізму кращих поезій Щоголева – правдивість деталей поєднується з гармонійним відтворенням цілого, конкретність – з романтично-піднесеною емоційністю.

З великою любов'ю змальовує Я. Щоголів невтомного трудівника у вірші «Ткач». З професіональним знанням називає він знаряддя праці — верстак, основи, ляда, берди, цівки тощо. Поетична деталь, проте, не є

самоціллю для письменника. Вона надає конкретності і локальності поетичній картині. І ця конкретність, локальність знову-таки йде від народнопісенних засобів зображення дійсності.

Поет підкреслює, що ткач здобував собі на хліб важким трудом, працюючи «вдень і вночі», в той час, як багатий може знайти роботу «начало й кінець», тобто працювати або й ні, як йому забагнеться. Дослідниця О. Лапко акцентує увагу на глибокому філософському підтексті лірики поета: «У... віршах Я. Щоголева відчутна проповідь стоїцизму, в основі якого глибока переконаність у тому, що перебування людини в суєтному й недосконалому земному світі є випробуванням її духу» [1, 103].

З великою майстерністю поет змальовує нічну роботу ткача в тісній убогій хаті. Тут що не рядок, то жива, яскрава картина:

Ось і заснули по лавках хлоп'ята;
Крикнув цвіркун, догоря каганець;
Трохи притихло; побільшала хата,
Швидко вже буде й роботі кінець. [5, 78].

Всього в чотирьох рядках змальовано інтер'єр і обстановку в хаті бідняка (дві зорові деталі – «заснули по лавках хлоп'ята», «догоря каганець» і одна слухова – «крикнув цвіркун»). З тонкою психологічною спостережливістю передано просторове відчуття ткача: як поснули діти — побільшала хата, показано його втому — жде не діждеться, коли буде «роботі кінець».

Значну групу віршів у збірці «Ворскло» присвятив поет оспівуванню героїчного, минулого українського народу, його історії, особливо Запорозької Січі, чумакування тощо. Щоголів не прагне змалювати дійсні історичні події чи конкретних історичних осіб. В його віршах на цю тему відтворено загальні риси запорозького козацтва, окремі деталі їх побуту, звичаїв, вдачі, специфічний спосіб їх життя (вірші «Поминки», «Воля», «Орел», «Діброва», «Запорожець», «Щастя», «Січа»). В цих творах поет

підкреслює типові риси запорозьких козаків – їх патріотизм, сміливість, рішучість, презирство до смерті, вірність у дружбі.

Вже у вірші «Поминки», що належить до раннього періоду творчості, Щоголів дав колоритний образ запорожця. З властивим йому умінням виписує одну по одній портретні деталі, що в синтезі допомагають уявити козака. Справедливо зауважує дослідниця О. Новик, говорячи, що «...більшість мотивів та образів його творів беруть початок з українського фольклору, вітчизняного та світового романтичного письменства» [2, 121]. Поклавши в основу вірша народно-пісенне уявлення про запорожця, Щоголів робить його образ ще реалістичнішим, виразнішим і конкретнішим. Детально розповівши про коня і зброю, про одяг і зброю козака (зброя а цвяхами, бляхами; сідло з попоною – китайкою червоною; пістоль з рушницею; старенька шабля гостра; жупан шматований, сонечком побіляний, кулями постріляний), поет розкриває його образ не безпосередньо, змальовуючи портрет і розповідаючи про людські якості запорожця, а посередньо, зокрема, через деталі одягу характеризує його вдачу. Зрозуміло: жупан шматований тому, що козак був не раз у бою, а турками шанований, бо він хоробро бився з ворогом.

З живописною виразністю відтворює Щоголів прощання дівчини з козаком, який їде в Запорозьку Січ і не знати, чи коли повернеться: «кінь з повода вривається», «чорнявая, кохана... біленькими рученьками за стремено хапається» [5, 89]. Лише двома реченнями, кількома зоровими і моторовими деталями, поет створює живу картину прощання, відтворює цілу драму людського життя.

З великим пієтетом і захопленням зображує Щоголів Запорозьку Січ у вірші «Січа». Художнім словом поет викликав до життя яскраві картини побуту і звичаїв запорожців. Спочатку він дає, так би мовити, опис збоку, але точний, повний, помережаний зоровими деталями: гасан (майдан), кош, крамниці, церкви, вежі, курені.

І молюсь тобі, як святу:

Покажи тепер мені
Свій гасан, свій кош, крамниці, –
Церкву й башти, й курені. [5, 174].

Далі поет змальовує картину збору запорозького війська на випадок бойової тривоги чи свята: в литаври б'є довбиш (литаврщик), грають сурмачі, золотом сяють корогви (прапори) і пірначі (полковницькі булави). У віршах збірки «Ворскло» про Запорозьку Січ і запорожців поет в стилі народного героїчного епосу вірно передав атмосферу життя козаків, змалював живі типи запорожців, дух героїзму, мужності, міцної військової організації. У багатьох поезіях збірки «Ворскло» Щоголів виявив себе оригінальним майстром пейзажної лірики. Це яскраві поезії «Весна», «Степ», «Осінь», «Вечір», «Рибалка», «Лоскотарки» та інші. Пейзаж у цих віршах мальовничий, барвистий, багатий на звукові і кольорові деталі, і, що особливо важливо відзначати, реалістичний. Саме у пейзажній ліриці Я. Щоголів виявив себе як співець любові до природи, як майстер у змалюванні емоційно насиченого пейзажу, в умінні тонко й талановито засобом художньої деталі відтворити кольори і відтінки, фарби і звуки, на які так багата природа української землі.

У вірші «Весна», ніби майстер пензля, поет фіксує різноманітні зорові деталі, що він їх спостеріг навесні, серед оживаючої природи. Це спочатку здебільшого кольорові враження: «почорніла дорога»; вкриваються «листом зелені луги»; з чистої річки почнуть підніматися темні пучечки куги», «паром, як морем, покривається балка» [5, 203] тощо. Щоголів-лірик, на відміну від художника, що апелює насамперед до наших зорових відчуттів, більше звертається до уяви читача і тому має ширші й багатші можливості зображення предметів і явищ, ніж художник. Такі наскрізні деталі у вірші Щоголева «Весна», як «рушиться по полю сніг», «струмінь в ярочку побіг», «повідь низи і долини покриє, піде по річці байдак», «із вирію птиця зав'ється», «виплила качка, об воду плеснула», «аїром гра вітерок», «з пасіки в'ється димок» тощо, – не зв'язані безпосередньо з кольоровими

враженнями. Вони розраховані здебільшого на уяву, на спогади читача про вже бачене. Поет називає предмети, істоти і вказує лише дію, яку вони виконують чи якій підлягають, не характеризуючи їх додатково. Але ця характеристика за допомогою моторових деталей, створених дієсловами, відбиває типове. Коли поет каже, що птахи, які повертаються з вирію, «без пам'яті будуть летіти», кожен у рідний куток, то в уяві читача справді постає весінній пташиний літ, поспішний, нестримний. Вдало використовує поет для передачі весіннього пробудження в природі і слухові деталі, відтворюючи різноголосий спів птахів, голоси звірів у лісі, в полі у цей час. На означення криків тварин, голосів птахів поет знаходить точне слово, єдино можливе, іноді користуючись народним словником: «свиснув бабак» – «закаркає грак», «зозулі в гілках закували», «дятел у сук торохтить», «іволга свище», «шпаки закричали» [5, 207] тощо. Отже, використовуючи різноманітні засоби словесного, поетичного зображення – деталі зорові, слухові, моторові – поет створює величну панораму весняного відродження природи. Загалом пейзаж у поезіях Щоголева із збірки «Ворскло» реалістичний, сповнений тонкої спостережливості, багатий на звуки, кольори, барви і відтінки.

Підсумовуючи, зауважимо, що художня деталь у Я. Щоголева часто фігурує як одноразова. Але зустрічається і повторювана деталь, яка у митця найбільш насажена. Проте не слід розуміти її буквально як повтор назви якогось предмета, почуття, характерної ознаки. Це може бути і символічна інтенція, і фрагмент роздумів ліричного героя, і присутній елемент оповіді. Автор ніби повертає нас до уже сказаного, хоче ще раз акцентувати увагу на раніше висловленій думці, можливо, повніше її розкрити, підкреслити значимість мовленого. Така деталь ніби поглиблює підтекст, робить його видимим, підносить нас до рівня авторського бачення, розуміння ситуації, відтіняє щось важливе, навіть визначальне в ліричних характерах. З цього погляду Яків Щоголів залишив своєрідні й неповторні зразки високохудожньої поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапко О. Релігієсофське осмислення буття людини в поезії Якова Щоголева / О. Лапко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Ч. 1. – 2009. – лютий – № 3 (166). – С. 98 – 104.
2. Новик О. Мотиви та образи творів Якова Щоголева: проявлення традиції / Ольга Новик // Слово і час. – 2010. – серпень – № 8 (596). – С. 115 – 121.
3. Погрібний А. Яків Щоголев: нарис життя і творчості / А.Погрібний. – К.: Дніпро, 1986. – 166 с.
4. Святовець В. Талант починається з деталі / В. Святовець. – К.: Інститут журналістики, 2003. – 64 с.
5. Щоголів Я. Твори / Яків Щоголів. – Харків: САГА, 2007. – 509 с.

Т.И.БАНДУРА

СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕТАЛИ В ПОЭТИКАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ЛИРИЧЕСКОГО НАРАТИВА СБОРНИКА Я. ЩОГОЛЕВА «ВОРСКЛО»

Статья посвящена исследованию своеобразия художественной детали в лирическом тексте. Определяется роль поэтической детали в создании лирического характера.

Ключевые слова: лирический сюжет, лирический характер, нарратив, поэтика, художественная деталь.

T. BANDURA

THE ORIGINALITY OF THE ARTISTIC PART IN BLOWING IN THE SYSTEM OF LYRICAL NARRATIVE OF THE COLLECTION Y.SCHOHOLEV'S «VORSKLA»

The article devoted to the study of the uniqueness of the artistic details of the lyrical text. The role of the poetic part in the creation of the lyrical character.

Key words: lyrical plot, lyrical character, narrative, poetic, artistic detail.